

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ РУСАЛКИ**В ДРАМАХ ОЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ ТА ОЛЕКСАНДРА ПУШКІНА**

Статтю присвячено аналізу концепту «русалка» в поетичній драматичній творчості Олександра Олеся та Олександра Пушкіна. Встановлено семантико-когнітивну природу концептуальної одиниці та з'ясовано її місце в індивідуально-авторській картині світу обох письменників. Робота виконана в аспекті когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: концепт, хтонічне, русалка, картина світу.

Галина Вишневецькая. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ОБРАЗУ РУСАЛКИ В ДРАМАХ АЛЕКСАНДРА ОЛЕСЯ И АЛЕКСАНДРА ПУШКИНА

Статья посвящена анализу концепта «русалка» в поэтическом драматическом творчестве Александра Олеся и Александра Пушкина. Определены семантико-когнитивная природа концептуальной единицы и ее место в индивидуально-авторской картине мира обоих писателей. Исследование призведено в аспекте когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: концепт, хтоническое, русалка, картина мира.

Galyna Vyshnevskya. THE ANALYSIS OF CONCEPT «WOOD-NYMPH» IN POETIC DRAMA BY OLEKSANDR OLES' AND OLEKSANDR PUSHKIN CREATIVES WORKS

This article is devoted to the analysis of concept «mermaid» in poetic dramatic Oleksandr Oles' and Oleksandr Pushkin creatives works. The main meanings are discovered. They determine it's semantic in writers linguistic-conceptual picture of the world. This work is done according to the aspect of cognitive linguistic.

Key words: concept, khtonik, wood-nymph, picture of the world.

Образ русалки відомий багатьом народам. У різний час в етнокультурах його вивчали Н. Іванова, Е. Померанцева, І. Нечуй-Левицький, М. Толстой, О. Галанчук, Н. Слухай, Т. Вільчинська та інші, зауважуючи, що русалки – це німфи, nereїди, дріади і сирени, богині річок, озер [4, с. 80–81], напівжінки-напівриби [3, с. 19]. Когнітивна лінгвістика визначила нові підходи до його аналізу і зумовила актуальність подібних досліджень.

Мета запропонованої статті, полягає в тому, щоб встановити семантико-когнітивну природу образу русалки як одного з етносимволів в українській і російській народних культурах, що відтворює національний колорит. Завдання дослідження: 1) визначити семантику концепту «русалка»; 2) з'ясувати його аксіологічне забарвлення у поетичній драматичній творчості Олеся та Пушкіна; 3) знайти спільне та відмінне в об'єктивації цього хтонічного образу у спадщині обох письменників, встановити співвідношення загальномовного й індивідуально-авторського в їхній структурі.

Матеріалом дослідження послужили поетичні драматичні твори класиків української та російської літератури (Олександра Олеся та Олександра Пушкіна), у мовотворчості та стильовій манері яких відбито естетику маніфестованих ними століть. Значною мірою зближує обох письменників реалізація в їхніх творах міфопоетичних уявлень двох етносів українського і російського. Текстовим джерелом стали поетичні драми «Над Дніпром» Олександра Олеся та «Русалка» Олександра Пушкіна. Достовірність аналізу забезпечило використання відповідних лексикографічних джерел.

Спираючись на відомі визначення концепту, в статті тлумачимо його як лінгвоментальну одиницю вищого ступеня абстракції, що відображає в мовній свідомості інтроспекції певного

етносу, а відтак, наділена не лише лінгвістичною, а й культурною інформативністю. Із погляду когнітивної лінгвістики можна стверджувати, що уявлення про демонологічну (хтонічну) силу об'єктивуються у відповідних концептах. До основних із них в язичницькій площині належить «русалка».

В індивідуально-авторській картині світу подібні концепти відображають як етнокультурні уявлення, так і світовідчуття, світобачення, властиві сприйняттю конкретного автора, підтверджуючи тим самим думку науковців, що в художній картині світу можуть відбиватися й особливості національної картини, наприклад, національні символи, національно-специфічні концепти [6, с. 56–57].

У своїх драмах обидва письменники використовували народні легенди про нещасливих у коханні дівчат, які втопилися й стали русалками. Основні семантичні компоненти у структурі концепту «русалка» суголосні в авторських інтерпретаціях, а також із тим, як тлумачиться відповідна концептуальна одиниця в етносвідомості.

Передусім концепт «русалка» об'єктивує такий смисл, як **«та, локусом якої є вода, де вона почуває себе безпечно»**, пор.: «Декілька русалок виходять з води...І раптом, сестри, я почула, як камінь мимо пролетів, але здаля вода блиснула, і ось Дніпро вже зашумів. Ха-ха! Ха-ха! Я засміялась і в буйних водах заховаюсь» [5, с. 59] та «Веселой толпою с глубокого дна мы ночью всплываем, нас греет луна. Любо нам порой ночью дно речное покидать, любо вольной головою высь речную разрезать, подавать друг дружке голос, воздух звонкий раздражать, и зеленый, влажный волос в нем сушить и отряхать» [7, с. 188–189].

У східнослов'янській народній уяві русалка – це красуня, що знаджує, зачаровує своєю вродою. Олександр Олесь також не відступає від традиційного змалювання русалки: «А поглянь лишень на мене – в тебе око не зелене?!» [5, с. 55]; «Бачу: щось зелене залицяється до мене, – зирк! Аж русалка кива, – чи не та, бува?» [5, с. 55] («та, що має характерну зовнішність»), тоді як О. Пушкін акцентує увагу ще на її демонічній красі: «Что я вижу! Откуда ты, прекрасное дитя?» [7, с. 195] («яка зачаровує своєю вродою»).

У творах обох авторів русалки називають одна одну сестрами: «Погодим еще, сестрица. Нет, пора, пора, пора» [7, с. 193]; «Сумно, сестро, сумно, любко, прясти пряжу золоту, ах без сліз, моя голубко, я і лички не спряду» [5, с. 33].

Читаючи драми Олеся й Пушкіна, розуміємо, що русалки раніше були дівчатами, які, зазнавши нещасливого кохання, покінчують життя самогубством. У структурі концепту це засвідчують смисли: **«ті, що стають утопленицями через зражене кохання»**: «Сам ти дівчину згубив, зрадив, кинув і втопив...» [5, с. 44]; «Кого носила я живою і в серці мертвою несу, хто насміявся надо мною і пов'язав мою косу» [5, с. 48] або «Чудный случай: когда (ты помнишь?) бросилась она в реку» [7, с. 191]; **«які не забувають образи»**: «А слышала ль ты, рыбка-сестрица, про вести-то наши, про речные? Как вечер у нас красна девица топилась, утопая, мила друга проклинала» [7, с. 184].

Незважаючи на олюдненість образу, письменники все ж наголошують на демонічній природі цього персонажа. Так, як і чорти, русалки з'являються лише вночі, бояться співу перших півнів, від якого кидаються врозтіч. У досліджуваних творах це об'єктивує концептуальний смисл **«ті, що з'являються після заходу сонця і ховаються на світланку»**: «Оставьте пряжу, сестры. Солнце село. Столбом луна блестит над нами...Поздно. Роци потемнели, холодеет глубина, петухи в селе пропели, закатилась луна» [7, с. 192–193]. У драмі «Над Дніпром» одна з русалок, як відьма, ворожить (**«та, що може передбачати долю»**): «Скажу, скажу: я змалку дядьку ворожу... Ну що ж, наймайся, – будем знати, відкіль нам щастя-лиха ждати» [5, с. 49].

Індивідуально-авторське розуміння образу у творах Олександра Олеся демонструють смисли **«та, що мріє повернути любов коханого»**: «Я в душі несу надію: знов полюбиш ти, Андрію!.. Невже справдилась моя мрія, невже угледжу я Андрія?» [5, с. 42]; **«яка живе минулим»**: «Ах, несилонька моя, ще пече вогонь отрути і живу минулим я» [5, с. 33]. Водночас, якщо в Олеся концепт «русалка» конотує смисл **«та, що навідується в рідні місця»**: «І коли все буде тихо, обережно боязка, я покрадусь під тинами до вишневого садка. Стану я в садку за

бузом, там я знаю все давно... крізь зачинене вікно, – тепло світло буде литись, а на лаві за столом буде сокіл мій сидіти з затуманеним чолом. Стукну злегка я в віконце: вийди, я стою і жду!» [5, с. 42], то в драмі О. Пушкіна він розгортається в такий, як **«та, що приходиться на весілля коханого та пророчить молодим нещасливу долю»**: «Она сюда прокралась. Скорее выведи ее. Да сведай, кто смел ее впустить...Ищи. Она, я знаю, здесь. Она пропела эту песню. Да не к добру пропели песню не свадебную, а бог весть какую» [7, с. 184–185].

Інтенціональні поля досліджуваного концепту у творах обох письменників включають аксіологічно протилежні смисли. З одного боку, **«русалка» – «турботлива істота»**: «Візьміть мене, – хоч я не мати, а вмію діток колихати, і на моїх легких руках дитина спить в рожевих снах» [5, с. 49]; **«відповідальна»**: «Візьміть мене, я дарма стану, усе зроблю, всього догляну; вернуся вдосвіта з водою, чуть світ худобоньку напою... Візьміть, благаю, о візьміть, як не на літо, так на мить» [5, с. 49] або в О. Пушкіна: **«бережлива»**: «А денежки отдал на сохраненье Русалке, вещей дочери моей. Они в песку Днепра-реки зарыты» [7, с. 190]; **«дбайлива, співчутлива»**: «Да, за мною присматривать не худо. Стар я стал и шаловлив. За мной, спасибо, смотрит Русалочка» [7, с. 191]; «На землю выходила я к дедушке. Все просит он меня со dna реки собрать ему те деньги, которые когда-то в воду к нам он побросал» [7, с. 193]. З іншого – **«та, що шкодить людям»**: «А тепер русалки кляті саме мешкають у хаті! Як яка в село прибуде, дохнуть свині, слабнуть люде, а чому б їй не пристати і до вашої хоч хати» [5, с. 55]; **«якої слід остерігатися»**: «Что, сестрицы? в поле чистом не догнать ли их скорей? Плеском, хохотом и свистом не пугнуть ли их коней» [7, с. 192].

Обидва втори розгортають уявлення про русалок, змальовуючи їхній внутрішній світ, що дає змогу виділити такі семантичні компоненти у структурі аналізованого концепту, як: **«та, яка любить дітей, страждає від того, що не має своїх»**: «Дитино, дитино, моя – не моя, о, чом я, о чом я не мати твоя?!» [5, с. 50]; **«Весь в батька: і очі, і брови його... І чом ти не частка серденька мого?»** [5, с. 51] та **«яка, навпаки, стає русалкою разом із донькою»**: «Тот самый, что тебя покинул и на женщине женился?» [7, с. 194].

У міфопоетичних та етнографічних джерелах зазначається, що русалки заманюють у воду і залоскочують до смерті хлопців та дівчат [1, с. 169]. Подекуди їх ще називають лоскотухами, або лоскотарками. Подібне спостерігаємо і в Олександра Олеся, де концептуалізований образ русалки об'єктивує негативно маркований смисл «та, що заманює у воду»: «Андрію, Андрію! За мною! Сюди! Я висуну білу лілею з води. І там, де цвістиме лілея моя, тебе у обійми чекатиму я, травою, квітками чоло обів'ю, огнем-поцілунком уста обпалю і гляну я в очі, у чорні зірки» [5, с. 61–62]. В О. Пушкіна русалка більш жорстока, бо підмовляє доньку втопити рідного батька («підступна, жорстока, злопам'ятна»): «Послушай, дочка. Нынче на тебя надеюсь я. На берег наш сегодня придет мужчина. Он нам близок, он твой отец... к нему нежнее приласкайся и расскажи все то, что от меня ты знаешь про свое рождение; также и про меня. И если спросит он, забыла ль я его или нет, скажи, что все его я помню и люблю и жду к себе» [7, с. 193–194]. Подібні уявлення реалізуються в етнокulturі, передусім у стосунку до образу потерчат, зведених зі світу дітей, яких ще називають привидами [2, с. 474], що вмерли нехрещеними [8, с. 406]. Вони здебільшого шкодять людям за нанесені їм образи, хоча зрідка й допомагають.

Загалом письменники виводять амбівалентний образ русалки, яка, з одного боку, жаліслива, співчутлива, самокритична («та, що є щирою у почуттях»): «І все ж, кого люблю без краю, кого не зраджу вік віків, кому прощала і прощаю, сама невільна від гріхів» [5, с. 48], а з іншого – ревнива, злопам'ятна («яка є ревнивою, мстивою»): «Она! вот крик ее ревнивый» [7, с. 185]; «Прошло семь долгих лет – я каждый день о мщенье помышляю... И ныне, кажется, мой час настал» [7, с. 194].

Специфіку концептуалізованого образу виявляють насамперед ті смисли, що засвідчують авторське світобачення. Так, О. Пушкін змальовує образ цариці-русалки («та, що є строгою царицею»): «С той поры, как бросилась без памяти я в воду отчаянной и презренной девчонкой и в глубине Днепра-реки очнулась русалкою холодной и могучей, ожидает нас царица, наша строгая сестра» [5, с. 48], причому такою, «яка інколи навіть забороняє чинити зло»: «Плывите

вверх под небом поиграть, да никого не трогайте сегодня, ни пешехода щекотать не смейте, ни рыбакам их невод отягчать травой и тиной, ни ребенка в воду заманивать рассказами о рыбках» [7, с. 193].

В Олесевої інтерпретації образ русалки також більшою мірою позитивний, ніж негативний. Зокрема, його русалка – це «та, що страждає від людської злоби»: «Мене до дуба прип'яли і груди жаром попекли, а дехто й досі на селі, а люде, наче звірі, злі» [5, с. 59]; «Насилу вирвалася я, – лишилася коса моя» [5, с. 59]; «яка нерідко звертається до Бога»: «О боже мій! Кого я бачу! Хто сонця Божого ясний, кого й на мить з очей не втрачу, хто світить в серці день і ніч» [5, с. 48].

Отож, проаналізувавши хтонічний концепт «русалка», встановили, що у творах Олександра Олеса й О. Пушкіна він виявляє себе і як константа етносвідомості, і як індивідуально-авторський художній концепт. Позитивні чи негативні конотації, що супроводжують денотативний зміст, сигналізують про відповідне ставлення носіїв мови до відповідного демонологічного персонажа. Здійснена аспектуалізація концепту «русалка» засвідчує його складність і багатогранність, відкриває перспективи для подальших досліджень, що будуть виконуватися із застосуванням інших методик, залученням нових концептів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демонічні істоти: Русалка, Чугайстер і ін. / 100 найвідоміших образів української міфології : [упор. О. Таланчук]. – К.: Орфей, 2002. – 448 с.
2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник – довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Милорадович В. Українська відьма: нариси з української демонології / В. Милорадович. – К.: Веселка, 1993. – 72 с.
4. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу / І. Нечуй-Левицький. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.
5. Олесь О. Твори: в 2 т. / О. Олесь. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: Драматичні твори. Проза. Переклади. – 683 с.
6. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика: учеб. изд. / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ; Восток-Запад, 2007. – 314 с.
7. Пушкин А. С. Драматургия. Проза / А. С. Пушкин. – М.: Правда, 1981. – 681 с.
8. Словник української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2014 р.

УДК 81.42

Тетяна Вільчинська

(Тернопільський національний педагогічний
університет ім. В. Гнатюка)

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ ЯК НОВА НАУКОВА

ДИСЦИПЛІНА ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНОГО ТИПУ

Стаття присвячена проблемі становлення лінгвоконцептології – актуальної галузі знань у системі когнітивних наук гуманітарного напрямку. Встановлено, що, як міждисциплінарна когнітивна наука, лінгвоконцептологія реалізується в площині зіткнення різних підходів до вивчення концепту, передусім когнітивної лінгвістики і лінгвокультурології, що дає право тлумачити її як мовознавчу інтегральну галузь, об'єктом дослідження якої є концепт.